

УДК 340

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2019-34-23-29>

Розвиток юридичної риторики в середні віки та епоху Ренесансу

Олійник О.Б.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
ВНЗ «Університет економіки та права«КРОК»,
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (050) -55-956-12, e-mail: OliyrikOB@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4941-8785*

Development of the legal rhetoric in the middle age and Renesanose epoch

Oliyrik O.

*Doctor of Law, Professor, Professor of the State Legal Department
“KROK” University, st. Tabirna, 30-32, 03113, Kyiv, Ukraine
tel.: (067) -14-814 -11, e-mail: OliyrikOB@krok.edu.ua
ORCID: 0000-0003-4941-8785*

Анотація. Торкаючись ролі або функцій риторики в житті і діяльності юристів, слід зробити застереження, що їх неможливо повністю виділити і описати. Знання риторики, володіння красномовством розширює світогляд, формує методологічну культуру мислення і практичної дії юриста, розвиває почуття впевненості в собі, психологічну стійкість, властивості комунікативності, вміння зрозуміти співрозмовника, знайти з ним точки дотику, розкрити сутність описуваних процесів і явищ, точно їх інтерпретувати, доступно, ясно, чітко, емоційно пояснити слухачам. Найбільш повно і всебічно роль красномовства і, звичайно, риторики проявляється в судових засіданнях. Це обумовлено багатьма факторами і насамперед метою мовлення на суді представників будь-якої зі сторін, що беруть участь в судовому засіданні: державного обвинувачення, захисту, суддів, свідків, експертів. Отже, мова будь-якого, хто виступає в суді, орієнтована в першу чергу на розуміння предмета мовлення усіма, хто бере участь в судовому засіданні. Вона повинна бути зрозуміла тими, до кого вона звернена, і тими, хто буде приймати рішення по конкретній справі, що розглядається. Кожне слово виступає в судовому засіданні юриста має бути зрозуміло слухачами зовсім так, як розуміє його сам виступаючий. Більш того, мова юриста повинна ясно, чітко і однозначно відобразити подію, явище, процес з виділенням сутнісних ознак предмета мовлення. Буває, що оратор чомусь вважає за потрібне висловитися невизначено з того чи іншого факту дійсності. Однак ясність складу необхідна в цьому випадку не менше ніж, ніж у будь-якому іншому, щоб зберегти саме ту ступінь освітлення предмета, яка потрібна оратора. В іншому випадку слухачі, які представляють собою не тільки склад судового засідання, а й присутніх журналістів і просто зацікавлених людей, можуть

тракувати події, явища, процеси зовсім не так, як хотів би того виступаючий. Але для розуміння значення судової риторики в юриспруденції неможливе без з'ясування її розвитку і становлення, що і намагається здійснити автор в даній публікації. Розглянуто розвиток релігійності єзуїтичного типу і поширення схоластики юридичної риторики у Середні віки; досліджено різницю між риторикою, що формується у Середні віки, і риторикою класичного періоду; проаналізовано красномовство слов'ян як наслідувачів класичної античної риторики і західноєвропейської думки пізнього Середньовіччя; розглянуто перетворення, які сталися у світогляді індивідуумів часів Відродження, відновлення судової і парламентської риторики та поява торгового красномовства; широке розповсюдження гострої епістолярної полеміки, розквіт письмової риторики епохи Відродження. Досліджено особливості розвитку юридичної риторики епохи Відродження.

Ключові слова: риторика класичного періоду античності, тактика і стратегія юридичної промови епохи Середньовіччя, середньовічна риторика, догматизм і схоластика середньовічної риторики, церковно-інквізиційний процес, католицизм, тривіум і квадрім, ампліфікація, епістолярна риторика Відродження, судова і парламентська риторика, торгове красномовство.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8.

Annotation. Concerning the role or function of rhetoric in the lives and activities of lawyers, reservations should be made that cannot be fully distinguished and described. Knowledge of rhetoric, possession of eloquence expands the outlook, forms a methodological culture of thinking and practical action of a lawyer; develops a sense of self-confidence, psychological stability, communication skills, ability to understand the interlocutor; find with him touch points, reveal the essence of described processes, reveal the essence of described processes, accessible, clear, clear; emotionally explained to the listeners. The fullest and most comprehensive role of eloquence and, of course, the rhetoric manifests itself in court sessions. This is due to many factors and, above all, the purpose of speaking in court of the representatives of any of the parties involved in the court hearing: state prosecution, defense, judges, witnesses, experts. Therefore, the language of anyone who speaks in a court of law is focused primarily on understanding the subject of speech to all who participate in the hearing. It must be understood by those to whom it is addressed and by those who will decide the particular case under consideration. Every word of a lawyer at a court hearing must be understood by the audience exactly as the speaker understands it. Moreover, the language of the lawyer must clearly, clearly and unambiguously reflect the event, phenomenon, process with the identification of the essential features of the subject of speech. It happens that the speaker for some reason considers it necessary to speak uncertainly about this or that fact of reality. However, the clarity of the composition is necessary in this case, no less than in any other, to preserve exactly the degree of illumination of the object that the speaker needs. Otherwise, the listeners, who represent not only the composition of the court session, but also the journalists present and simply interested people, can interpret events, phenomena, processes in the same way as the speaker would like. But to understand the importance of judicial rhetoric in jurisprudence is impossible without explaining its development and formation, which is what the author is trying to do in this publication. Religiosity iyezuyitychnoho considered development and prosperity of scholasticism type of legal rhetoric in the Middle Ages, studied the difference between eloquence, which is formed in the Middle Ages, and the beautiful antique analyzed eloquence Slavs as imitators of classical ancient rhetoric and Western views of the late Middle Ages, considered transformation which took place in the worldview of the person during the Renaissance, the restoration of judicial and parliamentary eloquence and the emergence of shopping, fashion launch urgent written polemic, rhetoric writing flowering of the Renaissance, the singularities of the legal rheto-

ric of the Renaissance and determined the overall processes of convergence of rhetoric and, in particular, legal, the study of poetic and artistic language.

Keywords: *ancient rhetoric, tactics and strategy of legal speech of the Middle Ages, medieval rhetoric, dogmatism and scholasticism of medieval rhetoric, Church inkvizitsiynny process, Catholicism, and tryvium kvadrium, amplification, written rhetoric of Renaissance court, parliamentary, trade rhetoric, the rhetoric of secular conversation, the rhetoric of the portrait.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 8.

Постановка проблеми

Дослідження розвитку юридичної риторики у Середні віки та епоху Відродження. Юридична риторика у Середні віки в умовах бурхливого розвитку релігійності єзуїтичного типу і з процвітаням схоластики продовжувала прогресувати разом із церковною риторикою порівняно з іншими видами риторики, які в цей період історії переживали помітний занепад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження розвитку юридичної риторики у Середні віки та епоху Відродження достатньо широко представлено у науковій літературі. Однак відновлення судової і парламентської риторики та поява торгового красномовства; широке розповсюдження гострої епістолярної полеміки, розквіт письмової риторики епохи Відродження недостатньо проаналізовані. Наукову цікавість становить дослідження особливості розвитку юридичної риторики епохи Відродження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У таких історико-культурних і соціально-політичних умовах юридична риторика в античному сенсі фактично перестала існувати й зводилася до псевдонаукового освячення церковно-інквізиційного процесу, що має безліч спільних ознак із сучасним кримінальним переслідуванням – як за переліком звинувачень, так і за характером ведення судового процесу. З цих причин

можна з усією відповідальністю констатувати, що наукові та правничі надбання середньовічної риторики скоріше є сумнівно корисними у формуванні й розвитку вчення про професійне мовлення юристів. Дана стаття подає етапи розвитку риторики у Середні віки і Відродження.

Формування цілей статті

Метою статті є дослідження виникнення й розвитку риторики як мистецтва красномовства; подання історичних відомостей про найвидатніших ораторів середньовіччя та епохи Відродження, етапи становлення ораторського мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження

На заміну аудиторії класичних слухачів, представлених вільними і незалежними громадянами демократичних міст-полісів Давньої Греції чи з вихованим гострим відчуттям відповідальності перед державою громадян Риму, на світову арену виходить богобоязливий люд, у переважній більшості неосвічений та необізнаний у питаннях сприйняття і поваги до загальнолюдських цінностей. Саме неосвіченість й обмеженість світогляду породжували глибокі зміни змісту і форм основного елементу риторики – промови. У Середні віки зазнали ґрунтовних спотворень тактика та стратегія промови, а отже, й комплекс мовленнєвих і психологічних засобів комунікації. Середньовічна риторика втратила основну мету риторики класичної – переконання, а риторика

як наука перетворилася на засіб тиску, пригнічення та схоластичного аргументування безмежної влади церкви і феодально-васального правління.

Авторитаризм середньовічного католицизму пригнічував розвиток риторики, бо тримав ключі від «майбутнього блаженства». За тих умов ораторське мистецтво не могло володіти творчою силою справжнього мистецтва, а оратор був небажаним у державному житті: політичної риторики майже не існувало, а ораторське мистецтво розвивалося здебільшого на церковних кафедрах, у середньовічних університетах і феодальних та міських судах [1].

Середні віки, як бачимо, додали до теоретичної класичної спадщини античності не так і багато. Однак, у ранньому Середньовіччі можна відшукати видатних схоластів-риторів Європи. Серед видатних красномовців варто назвати іспанського архієпископа Ісідора Севільського (560–635), англосаксонського літописця і монаха Беди Ясновельможного (673–735) й також Юлія Руфінія [2]. Завдяки напрацюванням цих видатних особистостей дійшли до нашого часу класифікації риторичних фігур, систематизовано і впорядковано риторичну термінологію та ін.

Серед риторів пізнього Середньовіччя слід згадати німецького філолога, професора грецької й латинської мов Філіпе Мелангтоне (1497–1560). «Риторика» Мелангтоне була перекладена вже у 1620 р. і використовувалася як підручник у навчальних закладах середньовічної Європи. Спеціалістам також добре відомі класифікація та риторична термінологія голландського філолога Герхарда Фоска (1577–1649), що побачили світ у трактатах «Риторичний коментар, або Наставови ораторам» («*Commentariorum rhetoricum, sive Orationum institutionum*») і «Риторичне мистецтво» («*Ars rhetorica*», 1606) [1].

Між красномовством, яке сформувалося у Середні віки, й красномовством античності простежується суттєва різниця. У класичний період античності риторика тісно була пов'язана з потребою у переконанні, у доведенні того, що протилежна сторона з різних причин не бажала визнавати, чи то, наприклад, риторика у судах, чи виступи у сенаті. У Середні віки такого не спостерігалось. Звісно, не слід категорично стверджувати, що гомілетичі не властивий такий елемент, як переконання, адже для того, щоб змусити слідувати заповідям і канонам церкви, вірянам треба пояснювати й розтлумачувати церковні канони. Однак принциповим убачається те, що фактично в ситуації проголошення церковної проповіді ритори-проповідники мали справу не з протилежними поглядами, а з протиставленням знання й віри, віри й ересі.

Середньовічний занепад і ренесанс не відродження риторики як науки чітко позначилися на розвитку індивідуума й тогочасного суспільства. Звернення до класичних взірців риторики в середньовічних університетах, бурсах знайшла втілення наприкінці пізнього середньовіччя. Це пов'язують із поверненням тривіуму та квадвіуму, серед яких саме мистецтву красномовства відводилося чільне місце і насамперед у прагненні людини оволодіти всесвітом через античний логос – єдність та гармонію думки і слова.

Варто зупинитися й на такому специфічному явищі в риторичній науці, як красномовство українців у цей період, що базувалося як на класичній античній риторичній, так і на досягненнях західноєвропейської думки.

Після хрещення Русі активно створювалися пам'ятки писемності, розвивалося прикладне мистецтво, архітектура, література, культура, зокрема й риторична [4]. Найвідомішими

ораторами часів Київської Русі можна назвати Іларіона та Кирила Туровського. Роль риторичного слова була напрочуд важливою у боротьбі народів України-Руси й у період визвольно-національних змагань українців проти окатоличення з боку Речі Посполитої і насадження кріпацтва з боку Московії, проти турецької неволі та українських панів. Кращі художні твори видатних майстрів слова ставали народними і національними. У цьому контексті хрестоматійним прикладом може слугувати наукова та творча спадщина з філософії і риторики Г.С. Сковороди й надбання у розвитку риторичної науки братчиків і професорів Києво-Могилянської академії.

На жаль, до наших днів не дійшли імена багатьох ораторів-патріотів, але перлини їх словесного таланту, мудрості і краси думки увійшли до золотослову українського народу.

В епоху Відродження відбуваються досить значні зміни в культурі. Саме в цей час християнство перестає бути пануючою ідеологією, у науці й мистецтві розвивається свобода думки, поглядів, переконань, формується новітній для європейської культури тип людини; змінюються економічні відносини, зазнає ґрунтовних перетворень інститут державності, набуває новаційних для свого часу елементів освіта. Якщо за античності в центрі світу стояла природа, а в Середні віки – Бог, то в період Відродження це місце посідає людина. Саме тому є підстави стверджувати, що головною особливістю періоду Ренесансу є антропоцентризм філософії. Не випадковим вбачається й повернення до ідей античності. Люди епохи Ренесансу по-іншому сприйняли філософію і культуру класичної доби античності – менш упереджено, звертаючи свою увагу на захоплення природою, її красою, у тому числі й людською.

У той же час з відновленням судових і парламентської риторики, з'являється торгове красномовство, набуває поширення епістолярна полеміка (наприклад, між Лютером і Еразмом Роттердамським) [7; 8]. Однак у цей період постає проблематика усної риторики, очевидно виявилася наявна криза в цій частині риторичної науки. Якщо в античну епоху перевага надавалася усній риторичній, то в ренесансний період – перевага на боці епістолярної (письмової) риторики. На нашу думку, це можна назвати негативним елементом для судової риторики, яка потребувала вдосконалення й письмової, й усної форм. Утім у цей період набуває потужного потенціалу для подальшого розвитку риторика права, з формуванням юридичної і законодавчої техніки.

Також у ренесансний період юридична риторика збагачується практикою літературного мовлення, наповнюється її лексичний запас. У зіставленні з пізнім середньовіччям, коли в юридичній практиці широко застосовувалася латина, у цей період набуває широкого поширення потужна течія живих національних мов, прагнучи відійти від мертвої латини прадавніх підручників з риторики. Так, наприклад, наприкінці XVI ст. в Англії з'являються і швидко стають популярними «Сад красномовства» Генрі Пічем, «Мистецтво англійської поезії» Джорджа Путтенхема [1]; у Франції в тому ж напрямку рухаються напрацювання поета і теоретика класицизму Нікола Буало (1636–1711) (трактат «L'art poétique») [3]. Збагачується і теоретична база риторики. У ренесансний період в англійських стилістів з'являється важливе поняття ампліфікації як особливої групи риторичних засобів [2]. В епоху Ренесансу риторика набула помітного розвитку. В цей період загальна риторика, і навіть юридична, зближуються з вивченням

поетичної та художньої мови. Однак у цьому процесі є і чимало негативного. Справа в тому, що риторична комунікація завдяки своїй спрямованості на вплив на свідомість індивідів помітно відрізняється від художньої літератури. Звичайно, художня література не виключає повністю вплив на читача, але ця мета завжди є вторинною, оскільки головна мета письменника – створення особливого світу, який в літературі втілюється не за допомогою фарб і звуків, а за допомогою слів. А це означає, що риторика і художня література використовують одні й ті ж засоби, але роблять це по-різному, згідно з тими законами, яким вони підпорядковуються.

Варто наголосити, хоча це було оцінено не одразу, втім ампліфікація дозволила завершити розподіл, розпочатий античною риторикою, й об'єднати в межах риторичних фігур ампліфікацію й тропи. Однак, на нашу думку, зближення з теорією художнього мовлення надає юридичній риторичі лише тимчасовий успіх, оскільки художньому мовленню характерні власні закони творення і функціонування.

Висновки

Отже, доходимо висновку, що для розвитку юридичної риторики характерно таке.

Література

1. Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. СПб. 3-е изд. 2006. 448 с.
2. Аннушкин В. И. История риторики Москва: Флинта: Наука. 2011. 224 с.
3. Буало Н. Поэтическое искусство. Пер. с франц. Москва: Рипол-классик. 2017. 152 с.
4. Гаспаров М. Л. Средневековые латинские поэтики в системе средневековой грамматики и риторики. *Проблемы литературной теории в Византии и латинском Средневековье*. Москва: 1986.
5. Сагач Г. М. Риторика: навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ. 2010. 30 с.
6. Peachem H. The Garden of Eloquence. – L., 1577.
7. Lanham R. A handlist of rhetorical terms. Los Angeles, 1968.
8. Isidori Hispalensis episcopi Etimologiarum sive Originum libri // Halm G. *Rhetores latini minores*. Lipsiae, 1863.

По-перше, розвиток національних мов. Якщо у Середні віки риторика була тісно пов'язана з латинською мовою, то в ренесансний період національні мови набувають якісно нового значення, активно розвивається публічна комунікація, не пов'язана з академічною та церковною сферами. Розвиток економіки і культури сприяв активному прогресу торгового красномовства та відродженню парламентського і судового видів риторики.

По-друге, рух Реформації призвів до того, що у переважній більшості держав навіть спілкування всередині церкви починає відбуватися не середньовічною латиною, а живою національною мовою. У цей період з'являються перші праці з риторики, написані національними мовами, серед яких, наприклад, твори П'єра Фабрі й Антуана Фоклена. Фактично заново в епоху Ренесансу створюються різні галузі риторики, наприклад, риторика світської бесіди, риторика портрету та ін. Завдяки цьому значного розвитку набула культура мовлення, що мала чималий позитивний вплив на розвиток юридичної риторики, культуру юридичного мовлення, адже розроблені здебільшого завдяки риторичі норми художньої мови стають одночасно нормами і розмовної національної мови.

Reference

1. Averincev, S.S. (2006), *Ritorika i istoki evropeyskoy literaturnoi tradicii* (The rhetoric and origins of the European literary tradition) 3-e izd. Sankt Peterburg. Russia.
2. Annushkin, V.I. (2011), *Istoriia ritoriki* (The history of rhetoric), Nauka, Moscow, Russia.
3. Bualo, N. (2017), *Poeticheskoe iskusstvo* (The art of poetry), Ripol-klassik, Moscow, Russia.
4. Gasparov, M.L. (1986), *Srednevekovie latinskie poetiki v sisteme srednevekovoii grammatiki i ritoriki* (Medieval Latin poetics in the system of medieval grammar and rhetoric). *Problemi literaturnoi teorii v Vizantii i latinskom Srednevekovii*. Moscow, Russia.
5. Sagach, G.M. (2010), *Ritorika* (The rhetoric), In Ure, Kyiv, Ukraine.
6. Peachem H. The Garden of Eloquence. – L., 1577.
7. Lanham R. A handlist of rhetorical terms. Los Angeles, 1968.
8. Isidori Hispalensis episcopi Etimologiarum sive Originum libri // Halm G. *Rhetores latini minores*. Lipsiae, 1863.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2018 р.